РОЗДІЛ 2
ЛІТЕРАТУРА СЛОВ'ЯНСЬКИХ НАРОДІВ

УДК 821 [162.4–1:162.2]«18/19».091

ПОЕЗІЯ ЛЮДОВІТА ШТУРА В УКРАЇНСЬКО-СЛОВАЦЬКОМУ ЛІТЕРАТУРНОМУ ДИСКУРСІ

LIUDOVIT SHTUR IN THE DISCOURSE OF SLOVAK-UKRAINIAN LITERARY RELATIONS

Ліхтей Т.

У статті простежується діяльність визначного словацького вченого, письменника і громадського діяча Людовіта Штура в дискурсі словацько-українських літературних взаємин. Аналізується його літературознавча та поетична спадщина, акцентується на українських перекладах Павла Грабовського, Бориса Тена, Максима Рильського та інших перекладачів.

Ключові слова: Людовіт Штур, слов'янська взаємність, українські переклади віршів Людовіта Штура, Василь Доманицький, Павло Грабовський, Максим Рильський, Борис Тен, Микола Неврлий, «Очеркъ словацкой литературы».

В статье прослеживается деятельность выдающегося словацкого ученого, писателя и общественного деятеля Людовита Штура в дискурсе словацко-украинских литературных взаимоотношений. Анализируется его литературоведческая и поэтическое наследие, акцентируется на украинских переводах Павла Грабовского, Бориса Тена, Максима Рыльского и других переводчиков.

Ключевые слова: Людовит Штур, славянская взаимность, украинские переводы стихов Людовита Штура, Василий Доманицкий, Павел Грабовский, Максим Рыльский, Борис Тен, Николай Неврлий, «Очеркъ словацкой литературы».

The article highlights the activity of the prominent Slovak scientist, writer and public figure Liudovit Shtur in the discourse of Slovak – Ukrainian literary relations. His literary and poetic heritage is analyzed; the accent is made on the Ukrainian translations of Pavlo Hrabovskyy, Borys Ten, Maksym Rylskyy and other translators.

Key words: Liudovit Shtur, Slavic reciprocity, Ukrainian translations of poems by Liudovit Shtur, Vasyl Domanytskyy, Pavlo Hrabovskyy, Maksym Rylskyy, Borys Ten, Mykola Nevrlyy, "Essay on Slovak literature".

Роль Л. Штура в дискурсі українсько-словацьких літературних взаємин важко переоцінити. З його іменем пов'язують вихід на літературну арену нової потужної ґенерації словацьких романтиків. У книзі Л. Штура «Про народні пісні і повісті племен слов'янських» наведено зразки українського фольклору, дано високу оцінку українським пісням та думам. У заключній частині цієї праці Л. Штур дякує В. Ганкові за те, що надіслав йому в оригіналі кілька українських дум, зокрема «Думу про втечу трьох братів з Азова» (1847 р. її опубліковано в «Орлі татранському» у словацькому перекладі Б. Носака-Незабудова). У листі до Адели Остролуцької, своєї першої великої любові, від 4 лютого 1852 року Штур пише: «Пісня про Нібелунгів і німецьке мінезінґерство не можуть з нею («Думою про втечу трьох братів...» – *Т.Л.*) навіть зрівнятися, хіба що стародавні грецькі повісті гідно стоять поруч...» [5, с. 160].

До вивчення історії, культури українців Л. Штур закликав своїх однодумців. Уся його ґенерація захоплювалася збірками українських пісень, які різними шляхами потрапляли у Словаччину. Словацькі романтики настільки переймалися долею України, що навіть писали власні твори на українську тематику або ж використовували у своїх поезіях українські фольклорні джерела, мотиви («Козак», «Турчин Панічанин», «Старий в'язень» та незавершений твір «Козаки на Мияві» С. Халупки, «Відгомін української думки» Я. Ботта, «До народів», «До слов'ян» Я. Краля і под.).

У 1843 р. за рекомендацією Л. Штура Б. Носак-Незабудов здійснив подорож по

Закарпаттю і написав нарис «Листи з невідомої землі до Л...» (до Л... – до Людовіта Штура), в якому не тільки описує життя і звичаї закарпатців, але й сам презентується як автор чудових поезій про карпатський край – «Вигорлат», «Крайна» та ін.

До речі, Л. Штур був особисто знайомий з О. Бодянським, І.Срезневським та іншими українськими діячами, які відвідували Словаччину. Зберігся рукопис Штурового вірша, присвяченого, як він пише, «Izmailovi Ivanovičovi Sreznevskému 7. maja 1842. – Ludovít Samuelovič Štúr». Це, як твердять дослідники, єдиний випадок, коли Штур у знак пошани до українського друга підписався «по батькові» [9, с. 148]. Ось як звучить вірш «Sreznevskému» в оригіналі та в перекладі Бориса Тена:

Sreznevskému

Tam na nábreží modrého Dunaja
o Slovanstve sme spolu hovorili,
tvoj rodný kraj a siné vody Dnepra
sme vedno spomínali, priateľ milý.

Čoskoro, brat môj, už uzrieš tie vody
a po ich brehoch budeš kráčať' s nohou;
d'aleko Dunaj od siného Dnepra –
slovanská myšlienka však nemá brehov
[9, с. 67].

Срезневському

На узбережжі синього Дунаю
не раз ми про слов'янство розмовляли,
рука в руці, твою країну рідну,
дніпрові сині хвилі споминали.

Ти скоро, брате, хвилі ті побачиш,
по берегах тих будеш походжати,
й хоч від Дніпра далеко до Дунаю,
мисль про слов'янство буде нас єднати
[8, с. 44].

Тож про Л. Штура в нашій стороні знали, його творчістю, місіонерською діяльністю, спрямованою на розвиток рідної літератури, щиро захоплювалися. Так, невідомий закарпатський автор «Очерка словацкой литературы» пише: «Вторымъ выдающимся словацкимъ писателемъ (після Я. Голлого – *Т.Л.*) является Штуръ, сей, пламенной душі, настоящій славянскій писатель. Онъ можетъ считатися создателемъ настоящаго словацкаго письменнаго языка, для котораго избралъ говоръ Туровскаго, Зовльомскаго, Оравы и Липтянскаго комитатов. – Къ его школh присоединились: Гаттала и Радлинскій, изъ ней вышелъ прежде всего Сладковичъ...» [7, № 2, с. 16]. Високо оцінює подвижницьку працю Л. Штура і В. Доманицький: «Велика заслуга Штура та, що він почав писати народним складом – складом народніх пісень. Він доводив, що життя народне до ладу в літературі може виявитись тільки тоді, коли писати тією мовою, якою говорить сам народ, бо тоді й думка, і серце народнє одбиваються в писаннях, як у зеркалі» [3, с. 7].

На особливу увагу заслуговує постать Людовіта Штура в контексті переспівів та перекладів Павла Грабовського. Словацький поет відомий в Україні передусім як дослідник народної творчості слов'ян (у 1855 р. у львівській «Семейной библиотеке» навіть надруковано його працю «О народных песнях и повестях племен славянских»), тоді як його поетичній спадщині увага практично не приділялася. Переклад Павла Грабовського – перший і на майбутнє півстоліття єдиний український переклад з доробку Штура.

Подаємо текст оригіналу і перекладу:

Pastierova pieseň

Ked' sa nad bučinou
zažnú prve zore,
pasdtier ovce ženie
na pastviny hore.
Ked' sa lúče slnka
dotknú kvapiek rosy,
už na hole z hory
kráča pastier bosý.

Hole moje holé,
vy ste svety moje!
Ráno svit ma víta,
večer stiera znoje.

Na poludnie pravé
jasné slnce páli,
ticho po dedinách,
ticho v svetlej diali.

Ked' deň dokonáva,
ked' už súmrak tu je,
do fujary zvučnej
clivé srdce duje.
Už sa zvečerieva,
počut' oviec zvonce:
idú za pastierom,
tak ako to on chce!
Krátke letné noci
presnívané kdesi,
ráno po valašsky
k holiam hvizdneme si
[9, с. 20]

У горах

Глянув ранок білий,
Блимнув промінь дня,
Вже вівчар отару
В гори виганя.
Обігріло сонце,
Стало припікать,
У долину вівці
До води біжать.

– Гори мої любі,
Ниви золоті!
Ви – моє єдине
Щастячко в житті.

Спека – крий нас боже:
Всюди по траві
Задрімали вівці,
Наче неживі.

І вівчар під грушу
Тягне в холодок...
Тихо; вечір сходить;
Десь заграв рожок!
Вівці мої милі,
Нумо до двора;
Час іти додому,
Віддихнуть пора!
[2, с. 180]

Попри те що на один катрен в українському тексті менше, ніж в оригіналі, загалом тут добре передано дух Штурового вірша.

У цьому ж контексті варто згадати українську інтерпретацію уривку зі Штурового вірша, виконаного, очевидно, В. Доманицьким і вміщеного в його студії «Словаки. Про їх життя та національне відродження». Уривок починається словами «Минають літа за літами, а люд словацький міцно спить...» [3, с. 6] ы віддалено нагадує поезію Л. Штура «Неволя»: Sused na bránu trieska – dom sa trasie, ale Slovensko spí–je dlhý jeho sen…" [9, с. 12]. А ще, як переконують Й. Шелепець та Л. Бабота, окремі строфи циклу Штурових «Думок вечірніх II» у своїй поемі «Став бідного селянина» творчо адаптував О. Павлович [1, с. 133–134].

Із сучасних дослідників чи не найбільш докладно проаналізував діяльність Л. Штура на ниві словацько-українських історико-культурних взаємин академік НАН України Микола Неврлий [6]. Він розпочинає свою студію зі згадки про працю Д. Чижевського «Штурова філософія життя» (Братислава, 1941) та висловлює жаль, що через несприятливі умови еміґрантського побуту українському вченому так і не вдалося реалізувати щирий задум – написати масштабну працю «Штур і Україна». Тому розвідка М. Неврлого є своєрідною спробою здійснити мрію Д. Чижевського й глибоко аналітично та об'єктивно критично осмислити чин Л. Штура в контексті словацько-українських взаємин. Опрацювавши низку тогочасних джерел і матеріалів, братиславський дослідник дійшов висновку, що відомості Л. Штура про Україну та її культуру були загалом на рівні тогочасних знань про неї у всій Європі XIX ст. і мали характер доби слов'янського відродження. «Якоюсь мірою словацький лідер знав і про Запоріжжя і Козацько-Гетьманську Україну XVI–XVII ст., згадуючи у своїх працях Байду Вишневецького, Морозенка, Хмельницького і Мазепу, патріотизм якого він високо оцінював. Різні відомості про Україну він, очевидно, черпав не лишень з українських дум (…), але – думається – й із «домашніх» джерел, насамперед з відомого подорожнього щоденника Д. Крмана «Itinerarium» (1708–1709), у якому гетьман Мазепа виступає як «козацький геній», – пише М. Неврлий. – Не була його вина, що він не міг довідатися правду про таємне слов'янофільське Кирило-Мефодіївське братство, що значно збагатила б його знання про Україну (…). Те, що Штур став би тоді на боці України, сумніватися не треба: словацький лідер був людиною чесною, допитливою і критичною» [6, с. 41].

Підтвердженням цих слів є й поетична спадщина Л. Штура. Його «Думи вечірні» суголосі з ліричними філософськими медитаціями Т. Шевченка, а поезія «Розставання», у якій автор відрікається від особистого (приватного) життя, кладучи його на вівтар служінню рідному народові, є своєрідною програмою для майбутніх, вільних поколінь словаків. Відрадно, що саме ці вірші було відібрано для перекладу до «Антології словацької поезії» (К., 1964). Їх творчо інтерпретували такі визначні українські перекладачі, як М. Рильський («Розставання»), Б. Тен («Думи вечірні», а також уже наведена вище поезія «Срезневському»), та М. Нагнибіда («На верховинах»).

Щодо поезії «Розставання», то тут доречно було б згадати про таємне сходження на вершину замку Дєвин 24 квітня 1936 року, де Л. Штур зі своїми побратимами зобов'язався вести усамітнений, безшлюбний спосіб життя, присвятивши себе винятково служінню рідному народові, нації, свідомо зрікшись земних благ і принад. Звичайно, що не всі Штурові товариші дотримали слово: молодечий запал багато в кого згодом згас, юнацький максималізм розбився об зашкарублі брили сумної реальності. Але Л. Штур, попри те що в його житті зустрічалися яскраві й непересічні жінки, яких неабияк вабила харизма митця й політика, клятву не порушив, залишивши натомість наступникам багату епістолярну спадщину та щемливі ліричні строфи. Серед них на особливу увагу заслуговує саме поезія «Розставання» (1841), у якій Л. Штур прощається зі своєю коханою Марією Поспішиловою. Хоча до поетичного жанру митець вдавався порівняно рідко, це ліричне одкровення є не тільки ознакою справжнього таланту, але й свідченням аскетичного підпорядкування емоцій та почуттів ліричного суб'єкта прагматичному раціо. Інспірована поезія конкретною життєвою ситуацією, коли Л. Штур був змушений озвучити свою позицію коханій, яка чекала на відповідь: шлюб або чин. Вірш не містить навіть натяку на якісь внутрішні коливання митця, адже вибір ним насправді зроблено давним-давно: найсильніші почуття відступають на задній план, коли попереду – виконання високої, надосібної місії – служіння рідному народові до останку, до межі, до смерті.

Цікаво, що поезія написана чеською мовою («*Rozžehnání*») і містить ще елементи класицистичної поетики з чіткою строфічною будовою (складається з чотирьох канонічних секстин), а з іншого боку – нагадує фольклорну силабічну строфу з частими повторами та традиційними зворотами, тавтологіями тощо.

Патетичні слова і вирази з класицистичного словникового лексикону (*jinoch, jun, symbol Tatry, matka Tatra* та ін.) чергуються з використанням фольклорної лексики. Поет у патетичному звертанні просить кохану, аби якнайшвидше за нього забула:

...Zapomeň, Drahá, zapomeň jinocha…

Це прохання продиктоване прагненням виконати замолоду даний заповіт – працювати задля піднесення словацького народу, який у той час перебував у дуже непростій ситуації. Навіть поезія написана чеською мовою тому, що на той час ще не відбулася славнозвісна кодифікація словацької літературної мови, до якої, як відомо, спричинився саме Л. Штур. Все, що переживав і терпів тоді словацький народ, лунами озивалося в душі його вірного сина, який не відокремлював долю народу від власної планиди: *zapomeň jinocha*,/*nade nímž mraky se bouřlivé shání*. Рішення ліричного суб'єкта доведене до абсолюту, до духовного крещендо: немає вищої мети, аніж праця на благо народу, через що й змушений згасити вогонь гарячих любовних почуттів: on na *vše světa zapomene slasti*,/ *jenom nikdy, jen nikdy o své vlasti*! Саме тому й питає кохану: *Co by ti bylo z jinocha smutného*?, який у житті *jen někdy kradmo na drahé vzpomene*. Вірш насправді є не просто сповіддю перед Марією Поспішиловою, а своєрідною декларацією програми, життєвого кредо самого Л. Штура.

Щирою віддякою за громадянську мужність митця став блискучий переклад його вірша словацькою, виконаний відомим літератором, дослідником творчості Л. Штура, поетом і перекладачем Войтєхом Кондротом. Неабияк пощастило поезії й із українським інтерпретатором, ім'я якого не потребує уточнень і коментарів, – Максимом Рильським. Поет і перекладач, теоретик засад художнього перекладу зовсім не випадково взявся за відтворення Штурової поезії. Ранній Максим Рильський – один із п'ятірного грона українських неокласиків, якому дивом судилося вижити у міжвоєнній сталінській круговерті. Секстина – одна з улюблених форм неокласика. Саме нею митець свого часу написав нині вже хрестоматійний вірш про рідну мову «Не бійтесь заглядати у словник…». Крім того, М. Рильський любив розлущувати міцні горішки, адже поезія Л. Штура є таким собі перехідником від класицизму до романтизму, і весь лексико-семантичний та формотворчий інвентар цих літературних напрямів українському перекладачеві вдалося сумлінно, бездоганно відтворити.

Простежмо, з яким відчуттям такту, з якою повагою до тексту Войтєх Кондрот словацькою, а Максим Рильський українською перекладають поезію «Розставання», передаючи зміст і форму у повній гармонії, а головне – зберігаючи дух першоджерела:

Rozlúčenie

Zabudni, drahá, zabudni mládenca,
nad ktorým mračná zatienili nebo;
zabudni, drahá, zabudni na chlapca;
ktorý sa bôľne navždy lúči s tebou;
radšej sa zriekne všetkých svetských slastí,
nikdy však, nikdy, nikdy svojej vlasti.

Zabudni, drahá, na druha zabudni,
ktorého matka chovala pod lipou,
ktorého spevmi dojčila noci, dni,
aby tým tuhšie k rodine prilipol.
Láska sa stráca; rodina je v strsti –
neváha pre ňu zriecť sa všetkých slastí.

Keby si, drahá, videla mračná,
čo vôkol Tatry hrozivo sa valia,
zastrela by sa aj tvoja tvár krásna!
Náš pohľad je však pevný ani skala.
Nech hromy bijú; Tatra je naša mať,
my pri nej v búrkach budeme verne stáť!

Розставання

Забудь, кохана, забудь про того,
кого вкриває зловісна мла,
забудь, кохана, про молодого,
з яким ти муки лише знайшла.
Земну забуде він насолоду,
але вітчизну – ніколи, зроду!

Забудь, кохана, про юнака ти,
що в тіні липи почав свій шлях.
Любить вітчизну навчала мати
його з колиски в своїх піснях.
Коли вітчизна в огні конає –
усі розкоші він занедбає.

Коли б ти хмари страшні уздріла,
що криють Татру тяжким плащем, –
і ти б, напевне, здригнулась, мила…
А ми ж ту бурю на бій зовем!
Хай грім лунає, шумлять обвали –
за край свій рідний ми мужньо встали

Tatra sa halí, mládenec sa rmúti. Čo by si mala z mládenca smutného, ktorého osud je už rozhodnutý; víchrice, búrky čakajú na neho; on v hromoch, bleskoch zabudne na svet zlý, len občas kradmo na drahých pomyslí [9, с. 62].	Палає Татра, юнак сумує. Відкіль той смуток? Скажу тобі: прожити доля йому віщує весь вік у бурях, у боротьбі. У вир нестримний він поринає і милу часом лише згадає [8, с. 43–44].

Можна лише жалкувати з приводу того, що, на відміну від доробку романтиків А. Сладковича, Я. Ботта, Я. Краля та С. Халупки, окреме книжкове видання поезій Людовіта Штура в українських перекладах так і не узріло світ. Творча адаптація «Думок вечірніх» О. Павловича у поемі «Став бідного селянина», переспів поезії «Вівчарева пісня», виконаний Павлом Грабовським («У горах»), інтерпретація уривку з вірша «Неволя», виконаного, очевидно, В. Доманицьким, а також фахові, мистецьки довершені переклади авторства М. Рильського, Б. Тена та М. Нагнибіди – це лише крапля в морі з поетичної спадщини Л. Штура, яка давно чекає на вдумливого українського дослідника та перекладача.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Бабота Л. Примітки до вивчення словацько-українських літературних контактів у XIX ст. / Любиця Бабота // Studia Slovaskistica. 2. Перспективи розвитку словакістики в Україні / упор. С. Медвідь-Пахомова. – Ужгород, 2003. – С. 131–138.

2. Грабовський П. Зібрання творів у трьох томах. Том другий / Павло Грабовський ; [ред. О.І. Білецький, О.І. Кисельов, Л.М. Новиченко]. – К. : Вид-во Академії наук УРСР, 1959. – 624 с.

3. Доманицький В. Словаки. Про їх життя та національне відродження / Василь Доманицький // Рада. – 1908. – № 276. – Річник третій. – 16 грудня. – 8 с.

4. Ліхтей Т. Слов'янська планида: Словацька поезія XIX–XX століть у дискурсі українсько-словацьких літературних взаємин: моногр. / Тетяна Ліхтей. – Ужгород: «Ліра», 2010. – 304 с.

5. Мольнар М. Зустрічі культур: З чехословацько-українських взаємовідносин / Михайло Мольнар ; [передм. Ф. Гондор; відп. ред. Л. Мольнар]. – Словацьке педагогічне видавництво в Братіславі, відділ української літератури в Пряшеві, 1980. – 544 с. – (Статті, матеріали й дослідження до історії чехословацько-українських взаємовідносин, VI).

6. Неврлий М. Штур і Україна / Микола Неврлий // Дукля. – 2005. – № 5. – С. 32–42.

7. Очеркъ словацкой литературы // Листокъ. – 1892. – № 1–4.

8. Словацька поезія: антологія / [ред. Г. Кочур, Л. Первомайський, М. Рильський; вст. ст. М. Пішут; прим. Г. Коновалов]. – К. : Державне видавництво художньої літератури, 1964. – 416 с.

9. Štúr L'. Stratený syn Slovenska / L'udovít Štúr ; [zost., predslov, doslov V. Kondrót]. – Bratislava : Slovenský spisovatel', 1982. – 160 s.